

Упорядковуючи «Історичний календар драгоманівця», звернувся і до архіву Служби безпеки України — значно, що в далекі 30-х роках неймовірно багато освітань, науковців розстріляно «без слідства і суду». Перебрав десятки «розстріляних справ» — з таким жахливим беззастережним смертю зіткнувся вперше. Мимохіть і фіксував прізвища педагогів, які упокоєні в особі Биківнянських сосен. Зрозуміло, подані прізвища — далеко не всі — їх тисячі, які чекають часу дослідження науковцями. Хоча коротко розповісти читачам про ілюзії комуністів, про тільки частину невинно убієнних освітань...

...Якщо вийти з Києва в напрямку Броварів, то одразу ж за межею столиці починається селище Биківня і основний ліс праворуч традиційно засекречений об'єкт «для відомчих спецпоборів НКВС». Молодим читачам нагадаю, що НКВС — це скорочена назва тодішнього карального відомства Сталіна — Народного комісаріату внутрішніх справ. Звичайно, коли знаєш трагедію Биківні, виникає запитання: за що? За що понад 100 тисяч людей, серед яких й освітань, безневинно розстріляні? Яка була їхня провинка? Щоб хоча б стисло відповісти на це болізне запитання, наведу (мовою оригіналу) коротку архівну довідку — Рішення Політбюро, яке дало відмашку масовим репресіям страшного 1937 року: «*Строго секретно. Веселюванна Коммунистическая Партия (большевиков). Центральный комитет. № П 51/94. 3 июля 1937 года. Тов. Ежову, секретарю обкома, крайкомов, ЦК наркомпартий. Выписка из протокола № 51 заседания Политбюро ЦК (Решение от 2.VII.37). Об антисоветских элементах. Поставить секретарям обкомов, крайкомов, ЦК наркомпартий, следующую телеграмму: «Замечено, что большая часть бывших кулаков и уголовников, высланных одно время из разных областей и северные и сибирские районы, потом по истечении срока вернувшихся в свои области, являются главными зачинщиками всякого рода антисоветских и диверсионных преступлений... ЦК ВКП(б) предлагает всем секретарям областных и краевых организаций и всем краевым и республиканским представителям НКВД взять на учет возвратившихся кулаков и уголовников с тем, чтобы наиболее враждебные из них были немедленно арестованы и расстреляны в порядке административного проведения их дел через тройки, а остальные, менее активные, но все же враждебные элементы были бы перечислены и высланы в районы по указанию НКВД. ЦК ВКП(б) предлагает в пятидневный срок представить в ЦК состав троек, а также количество подлежащих расстрелу, равно как и количество подлежащих высылке. Секретарь ЦК И. Сталин».*

Перший доповідач громадських слухань «Трагедія Биківні: як це було», доктор історичних наук, професор Василь Даниленко повідомляв, що вже на початку 1937 року в Биківні проводилися розстріли жертв політичних репресій. Але офіційною датою позначення місяця «лодомогильника» вважається 20 березня 1937 року, коли президія Київської міської ради ухвалила рішення про відвід та відмежування чотирьох гектарів земельної ділянки Биківнянського лісу «для спецпоборів НКВС УРСР». Усю відведену територію огородили високим парканом, обнесли колючим дротом, до неї вштовпували дорогу та збудували будиночок для охорони. «Ми стверджуємо, що вибір місяця під масові поховання в Биківні — не випадковий, а передбачена та спланована дія», — наголосив тоді Василь Даниленко.

Після телеграми Ежова від 4 липня 1937 року в СРСР, в тому числі й в Україні, розпочався масовий терор 1937-1938 років, під час якого було знищено десятки тисяч людей. За одну ніч розстрілювали 100-150 осіб, для яких Биківня стала останнім притулком, де їх закопували по кілька десятків у кожній ямі. Суконною мовою актів, що зберігаються в архівно-слідчих справах, розстрілюють іменуватися приваєнням присуду до виконання. «Виконавеш!» після розстрілу вписував у віддруковану форму прізвище, ім'я та по батькові розстріляного, дату виробкового протоколу про вбивство й ставив підпис.

Серед селян, денікінців, отаманів енкаведисти знищили неймовірно велику кількість освітань. Усіх «гребли» під одну статтю — 54-ту Кримінальний кодекс КР УРСР з його 54-ю статтю було затверджено 1927 року, тому доречно нагадати підпункти цієї «убивчої» статті: 54-1: зрада Батьківщини; 54-2: збройне повстання; 54-3: контрреволюційні сприяння іншій державі; 54-4: допомога міжнародній буржуазії; 54-5: пропаганда війни; 54-6: шпигунство; 54-7: шкідливість; 54-8: тероризм; 54-9: диверсії; 54-10: антирадянська агітація; 54-11: контрреволюційна організація; 54-12: недовірність органам по звичині; 54-13: служба в ворожій армії, к.р. діяльність до і під час революції; 54-14: саботаж.

Розстрілювали учителів, директорів шкіл, завідувачів відділів народної освіти, викладачів і студентів вивш за рішенням судів та посадовчих органів, які мали назву «тройки» і «двійки» — це особливі війни наради при НКВС УРСР та СРСР. Спочатку вироки виконували в підвалах приміщення Київського обласного управління НКВС, де зараз Український інститут національної пам'яті, — на вулиці Липській, 16, потім — у підвалах Жовтневого палацу (нині — Міжнародний центр культури і мистецтв) — за цим комплексом було приміщення, прозване «будинком Мехліса» — керівника поліуправління Червоної армії, за яким стояв трактор і гуркотів, заглушуючі автоматні черги, що доносилися із підвалу. Трупи негайно вантажили на машини й вивозили за місто — до Биківнянського лісу у викопані ями — скидали, заливали вапном і, заповнивши, прикидали землею — у такий спосіб ховали — закопували або, мовою чекістів, «заривали». Отаке далеке від християнського чи будь-якого іншого цивілізованого обряду «поховання».

У Биківні поховали й весь український уряд, зокрема, Любченка, Микитенка. А інформацію запустили, що всі вони нібито безвісти пропали чи покінчили життя самогубством. Можна здогадатися, що місцеві жителі, які мешкали у селищі Биківня, відразу побачили, що саме «возили» вантажітки

допитували, катували у столичних в'язницях і після розстрілів привозили туди й закопували. Справу ще не закрито — офіційні цифри засвідчують про 6783 осіб, що поховані в Биківні, представники київського «Меморіалу» — про декілька десятків тисяч наших співгромадян; польські дослідники наполягають, що також майже 5000 польських офіцерів, розстріляних навесні 1940 року, знайшли тут останній прихисток. Однак постановою уряду вже незалежної України «Про створення Державного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» фактично не виконується — пошуки призупинилися, й хоч би умовні цифри про кількість розстріляних не маємо

...Мов у почесній варті застигли вікопомні сосни над могилами безневинно загублених деспотією тих, хто виховав майбутню наші, і разом з встановленим тут пам'ятним хрестом усоблюють скорботне оце місце. Роками засвідчували ці дерева, як кожного травня гурт здельшого літніх людей пішки стається сюди, аби вшанувати пам'ять жертв людського дикунства, прах яких й по сьогодні зберігає лише биківнянська земля та надмогильна лісова поросль.

Серед тиші під прикриттям розлогих дерев лежать і освітань, зокрема: Паленчук С. І. —

ліув; Гончар В. М. — учитель із села Велика Димерка Броварського району; Горбуненко Василь Анфілович — учитель із Білої Церкви; Граховський Федір Андрійович — директор школи із села Голодьки Тетіївського району; Гребенцький О. З. (1879-1937) — учитель; Гребенчук Йойль Маркіянович — директор школи із с. Хмелевик Березанського району; Гринь Юрій Сидорович — учитель, учасник Всеукраїнського повстанку; Гурандо Федір Олександрович (1891-1938) — учитель; Дем'яненко Григорій Дмитрович — учитель із м. Березань; Денисенко Олександр Матвійович (1887-1938) — учитель; Дениско Олександр Матвійович — учитель із села Лук'янівка; Дмитренко Лев Тарасович — учитель 5-10 класів Плоханівської зразкової школи; Дубяга Ю. Г. — професор сектора Укргеологостру; Ернст Федір (Геодор-Ріхард) Львович (Людвикевич) — професор мистецтвознавства, завідувач відділу історичного музею імені Т. Шевченка; Жак Вітольд Іванович (1904-1937) — учитель; Жученко Євстафій Олександрович — директор школи з Таращ; Зайченко Мусій Романович (1893-1938) — учитель; Іванова-Макошина Олександра Митрофанівна — учителька з Києва; Іванчук Василь Якович (1902-1938) — директор школи; Івашенко Василь Петрович —

ОСВІТАНИ: РОЗСТРІЛЯНІ В КИЄВІ, ЗАКОПАНІ В БИКІВНІ...



й трамвай, які супроводжували озброєні представники органів державної безпеки, на оторожену територію лісу. Та розмови на що тому почалися тільки восени 1941 року. У 1944 році биківнянські могили оголошені радянською комісією у справі військових злочинів «похованням в'язнів Дарницького табору військовополонених». Це виглядало перекожливо, бо сам табір знаходився неподалік, і в ньому загинуло більш як 75 тисяч бійців та командирів Червоної армії. Однак розмови про доведені розстріли не вшухали, і в 1971 році Биківню зайняла нова урядова комісія, яка підтвердила висновок попередньої. Такої версії дотримувалася й третя комісія, яка працювала в 1987 році. Для більшої переконливості у Биківні було встановлено пам'ятну плиту з написом: «Тут поховані радянські солдати, партизани і цивільні громадяни, знищені фашистськими загарбниками у 1941-1943 рр.»

Нагадаю, що одним з перших, хто кинувся шукати правду про Биківнянський некрополь, були Алла Горська, Василь Симоненко і Лесь Танюк: саме вони відкрили місяця поховання розстріляних НКВС у Биківні (1962-1963), про що заявили в Київську міськраду, написавши «Меморандум № 2». Ймовірно, бачене у Биківні вразило Василя Симоненка, бо неспроста з'явилися такі рядки вірша:

*Ми тотемно і ворогів, і друзів.
О, бідині Йорки, всі на одні кони!
На центарі розстріляних людяв
Уже немає місця для моги.*

Наприклад, «почистили» енкаведисти і студентську молоддь Інституту народної освіти (тепер — педуніверситет імені М. Драгоманова), особливо — прогресивну; з першого набору 1936/1937 навчального року — 103 студенти, залишилися 87. Склад юнаків і дівчат, яких не «почистили», залишився такий: робітників — 60, селян — 22, інших — 5; членів і кандидатів ВКП(б) — 16, комсомольців — 29, решта безпартійні; українців — 31, росіян — 3, євреїв — 50, поляків — 1, інших національностей — 2; чоловіків — 48, жінок — 39.

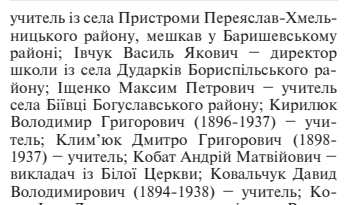
У країні, однак, вже складалася інша політична ситуація, громадськість почала бити «у дзвони» і Рада Міністрів УРСР 1988 року дала розпорядження вивчити биківнянські поховання. Виявилася, що в колективних могилах перебувають жертви довоєнних репресій. Урядова комісія УРСР, нарешті, визнала такий факт — у Биківнянському лісі під Києвом поховано «ворогів народу», яких



науковець, Артеменко Василь Антонович — студент (1899 року народження), один із організаторів і керівників підпільної Української національно-козацької партії; Басович Вікторія Іванівна, студентка; Бендикс Капітон Юхимович — інспектор шкіл Києва, учасник Всеукраїнського повстанку; Бірюков Володимир Ілліч — учитель із села Рудня-Вереся Чернобільського району — «притискався антирадянських випадів»; Бойко Павло Корнійович — учитель із села Вовталівка Лисянського району, працював заучем школи у Таращ; Бондаренко П. М. — студент бузтехнікуму — розстріляний як «японський шпін»; Бонди(а)ревський Денис Лук'янович — учитель; Боролчак С. І. — учитель з Галичини, репресований за те, що «виступав за створення буржуазно-націоналістичної України»; Бронницький Костянтин Андрійович — учитель із Клавдієвого; Бремпель В. Ф. — викладач школи № 129 — розстріляний за те, що «агітував на користь Німеччини»; Брухаль Дмитро Григорович — учитель; Бугай Андрій Юрійович — учитель із села Недра Березанського району, розстріляний як «петлюрець та деніконець»; Булавин Петро Юхимович — учитель із Трипілля Обухівського району; Бутин Федір Михайлович — учитель із Бортинців — «син крупного куркуля»; Ванчаков О. (1892-1937) — учитель; Вейланд Павло Васильович (1877-1938) — учитель; Венделівський Іван Олександрович — учитель із Переяслав-Хмельницького; Вербенко Леонтій Іванович — учитель із села Кородог Н.-Шепелицького району; Витговський Володимир Федорович — шкільний зауч із Києва; Вовковдак Г. І. — студентка Київського залізнично-будівельного технікуму — «японська шпигунка, готувала теракт над членами уряду»; Войтенко Петро Григорович — студент; Волощенко Панас Васильович — учитель; Вороський Федір Григорович (1910-1937) — учитель; розстріляний за приналежність до «організації Січових Стрибців»; Вихристок Петро Васильович — учитель чернوبільської школи — репресований як приналежного до організації СВУ; Ворошилов-Килимник Іван Макрович — учитель із села Семенівка Березанського району; Гавриленко Олександр Федорович — учитель із села Лехнівка Березанського району; Гальчук Петро Тарасович (1897-1937) — учитель; Галенчук Зіновій Семенович (1890-1938) — учитель; Гаркуша Антон Хрисанович (1896-1937) — учитель; Гладун Тодось Єгорович — учитель із села Супівка Березанського району, із «курку-



учитель із села Пристроми Переяслав-Хмельницького району, мешкав у Баршівському районі; Івчук Василь Якович — директор школи із села Дуларчик Бориспільського району; Іщенко Максим Петрович — учитель села Білвіч Богуславського району; Кирилук Володимир Григорович (1896-1937) — учитель; Клім'юк Дмитро Григорович (1898-1937) — учитель; Кобат Андрій Матвійович — викладач із Білої Церкви; Ковальчук Давид Володимирович (1894-1938) — учитель; Козак Іван Данилович — вчитель із села Рудня-Вереся Чернобільського району, розстріляний за те, що «заклав повстанські організації»; Козенко Федір Іванович — завідувач відділу освіти, мешкав у селі Стави; Кологон Микита Васильович (1894-1937) — учитель; Коломієць Леонід Павлович — директор школи із села Буки Сквирського району; Комарницький Іван Болеславович — педагог із Києва; Кононоук Яків Матвійович — завідувач райвідділу народної освіти із Тетіїва; Котвицька Яніна Войцехівна — учителька; Краховський Борис Фортуналович — учитель із Києва; Крижанівський Леодор Семенович (1890-1937) — учитель; Крижівський Людвіг-Франц Сигизмундович — аспірант Київського польського педінституту; Криницький Олексій Григорович — учитель із села Сукачі Іванківського району; Кроливець Іван Миколайович — учитель із села Гайшин Переяславського району; Крупельнін Ганна Миколаївна — студентка хімічного факультету Київського університету — розстріляна за агітацію про «відокремлення України від Росії»;



(Закінчення на 13-й стор.)



Кудрявцев Петро Павлович — професор духовної академії; Кутювий Іван Никинович — учитель із села Лука Таращанського району; Лавриненко Гаврило Макарович — учитель із села Халепя Обухівського району; Лашенко Євдокія Григорівна — коректор школи ФЗН у Києві; Лєгеза-Шевчук Олександра Гнатівна — учителька; Лінник Влас Кіндратович — учитель із села Пінчук Гребінківського району; Ліберберг Йосип Ізраїлевич — професор, директор Київського Інституту єврейської культури; Лісовський О. В. (1902–1938) — викладач Київського фізкультурного технікуму; Лотоцький Б. Г. — учитель біології та німецької мови із села Веприк; Лукашевич Гурій Леонідович — викладач немішайської школи; Львович (Тутковський) Сергій Якович — професор, завідувач кафедри Київського університету імені Т. Шевченка; Майборода Олексій Васильович (1890–1938) — учитель; Марківський Л. С. — студент Київського педагогічного інституту; Марковський Людвіг Вікентійович — учитель малювання із Барнишків, розстріляний за те, що учневі 8-го класу видав олівці, ніби «вчитель малював свастик»; Мащок Гаврило Юхимович (1885–1938) — учитель; Микитенко Семен Йосипович (1892–1937) — учитель; Мироненко Дмитро Васильович — учитель із села Бортинчик Бориспільського району; Мокладський Костянтин Степанович — викладач Київського педагогічного інституту; Моркотун Іван Іванович (1890–1938) — учитель; Нарушевич Фелікс Михайлович — викладач Маслівського сільськогосподарського Миронівського району; Нишківцев Сергій Тарасович — учитель із села Хмельник Барнишківського району; Ніковський А. В. — науковець ВУАН; Охромеев Ю. (Г.) І. — учитель математики із села Нова Красниця Чорнобильського району; Петров Леонід Іванович — учитель із Черкас; Пікуль Михайло Васильович (1903–1937) — учитель; Побереженченко Павло Якович — викладач із Білої Церкви; Пономаренко Петро Федорович — учитель із села Кози Перелазького району, член «Провітнів»; Поплавська Валерія Владиславівна (1898–1937) — учителька; Прохаско Володимир Йосипович — учитель, директор із Коростена на Житомирщині, член «Провітнів»; Пшеничний Василь — учитель, український націоналіст, керував організацією «на Бориспільщині»; Попчук Мирон Дмитрович (1900–1937) — учитель; Попчук Надія Михайлівна (1900–1937) — вчителька; Рекеда Семен Борисович — директор середньої школи із села Мала Березанка Березанського району; Романуха Андрій Лаврентійович — учитель із села Трушинчик Чигиринського району, розстріляний як «петлюрівський і польський шпигун»; Ротштейн Вікентій Пилипович — учитель математики із смт. Ставище; Салага Платон Трохимович (1899–1938) — директор школи; Свідницький Артамон Павлович — директор школи із села Лук'янівка Таращанського району; Селенко Б. В. — викладач залізничного технікуму; Сидорцев Василь Іванович — учитель із Білої Церкви; Скуратовський Максим Іванович — директор школи із села Луб'янка Н.-Шепелівського району; Слунський Іван Павлович (1885–1938) — учитель; Сніжний Віталій Сергієвич — викладач педтехнікуму із селища Горнодия Чернігівської області; Стронський Андрій Васильович (1900–1937) — учитель; Трипільський Василь Порфирійович (1892–1937) — учитель; Федченко Степан Степанович — директор школи із села Зимовище Н.-Шепелівського району; Хірич Григорій Савочевич — учитель із села Лук'янівка; Чалий Йосип Ілліч (1897–1937) — учитель; Шевченко Павло Пилипович (1891–1938) — учитель; Шестопал Іван Степанович (1891–1937) — учитель Таращанського району; Чабанюк Євген Євстахійович (1915–1937) — студент Київського педагогічного інституту...

...Упродовж останніх років багато хто займався питанням дослідження трагедії Биківні, намагаються облаштувати цю пам'ятку народної скорботи. Тут і вчені-історики, громадські організації, письменники і журналісти. Різні дослідники, різні думки, різні оцінки. Але, на жаль, всі ці роботи не досліджують трагічних доль освітан або ведуться без якоїсь системи. Тому чимало пошуків дублюються, справа визначення та ідентифікації похованих тупіше на місці. Віднайдена пошта загинувшим учителям, викладачам, студентам стає складною справою — дати точну відповідь на запитання, скільки ж усього освітянських жертв поховано в Биківнянському лісі, на даний момент практично неможливо. Моя публікація — це, ймовірно, початок цієї роботи, бо вже знаємо достеменно: у тиші високих сосен покійні і освітянський та педагогічний світ нації.

Віктор ЖАДЬКО,
доктор філософських наук, професор
Національного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова, письменник

«ЦЕ — РОБОТА НА ДЕСЯТИЛІТТЯ» ІСТОРИК РУСЛАН ЗАБІЛИЙ ПРО РОЗСЕКРЕЧЕНІ АРХІВИ



Після того, як Президент України Петро Порошенко підписав пакет законів про демократизацію України, що передбачає, зокрема, вільний доступ громадян до архівів СБУ та МВС, десятки дослідників, істориків та просто зацікавлених уже скористалися можливістю отримати доступ до раніше засекречених документів. Серед них — Руслан Забілий (*на фото*), директор львівського музею «Тюрма на Лонцькому». У будівлі музею до війни була в'язниця НКВС, з 1941 до 1944 року — слідча в'язниця гестапо, а з 1944-го до 1991-го — слідчий ізолятор МДБ-КДБ СРСР. Ще нещодавно, в 2011 році, за Віктора Януковича, Служба безпеки України обшукувала музей, вилучала в ньому документи і заарештувала співробітників за підозрою в «розголошенні державної таємниці». Тепер усе змінилось, і Руслан Забілий може сам приходити до архіву СБУ і вивчати документи, що свідчать про злочини як нацистських, так і радянських каральних органів.

В інтерв'ю Радіо «Свобода» Руслан Забілий розповідає про червоноармійського командира, завербованого гестапо, який очолював табірну поліцію, а потім повернувся до лав Червоної армії; про членів монархічного руху, які сиділи в тюрмах НКВС і КДБ аж до середини минулого століття, а також про методи фізичного впливу, що застосовувалися до ув'язнених у пінзаровалійський період: — Це починаючи з 2010 року я і мої колеги багато робили для того, щоб архіви були відкриті. І сьогодні ми маємо результат: можемо працювати цілком спокійно не тільки в архіві СБУ, а й в архіві МВС, в архіві Служби зовнішньої розвідки, Міністерства оборони та в інших архівах.

Але наразі найкраща ситуація з роботою в архівах саме в архіві СБУ. У них найбільш досвід розсекречення, досвід роботи з істориками, відповідний штат у цьому архіві — якщо порівнювати архів СБУ і архів МВС, де справ удвічі більше, але в штаті лише близько 10 архівістів. Звичайно, є проблеми, є труднощі, які потрібно вирішувати на державному рівні, але цей процес не тільки триває, а й буде більш ефективним.

— Які категорії документів уже доступні, а які ще ні?

— Зараз доступно буквально все! Це й агентурні справи, і наглядові справи, справи зі спецоперацій КДБ, МДБ. Наприклад, нас дуже цікавили справи щодо концитабору «Шталаг 328» — це по сусідству з нами, з нашим музеєм. Львів — єдине, напевно, місто в Європі, в самому центрі якого був в'язничий концитабір. Ми щодо нього мали дуже обмежену інформацію, але зараз, наприклад, ми можемо вивчати літературні справи щодо цього концитабору. Ми можемо вивчати справи, і вона у нас вже є, щодо діяльності колишнього офіцера Червоної армії Андрія Якушева, який був у цьому концитаборі начальником поліції. Це понад 30 томів. Лейтенант, командир кулеметної роти, який став раптом начальником поліції в концитаборі для військовополонених. Його історія дуже цікава, в певному розумінні показова. Він був завербований як агент гестапо, який займався розробкою трамвайного депо, де працювали робітники, і там могли бути якісь антинацистські настрої. Він виконував завдання з розробки польського підпілля, Армії Крайової, він виконував завдання з розробки підпілля Організації українських націона-

лістів (ОУН). Це був дуже жорстокий чоловік, який нікого не милував, він робив успішну кар'єру не тільки начальника поліції в концитаборі, а й агента гестапо. Як колишній військовополонений, він у 1944 році знову опинився в Червоній армії, воював навіть проти Японії, але згідно з нововиявленими матеріалами — напевно, працівники СМЕРШу ознайомилися з трофейними документами, які були в 1944 році захоплені у Львові, — він був засуджений на 10 років в'язниці в 1946 році. А на початку 70-х років один з колишніх військовополонених цього концитабору його впізнав у Ростові-на-Дону, було порушено нову справу, яка розслідувала саме вже щодо його діяльності як начальника поліції. У результаті він був засуджений до вищої міри покарання — розстрілу.

У цих справах розкривається дуже багато цікавих фактів про те, в яких умовах жили військовополонені, яких національностей були військовополонені в цьому концитаборі. Я хотів би сказати, що там були не тільки українці, росіяни чи євреї, там були й аварці, і французи, й італійці тощо. Зараз це місце у Львові привертає увагу, там встановлено пам'ятник хрест, присвячений жертвам цього концитабору. Він розташовувався на території колишнього штабелі, це — оборона споруда, фортеця, побудована в кінці XIX століття. У такому фактично первозданному стані вона — єдина із збережених у Європі. Такі фортеці будувалися за єдиним проектом в усій колишній Австро-Угорській імперії. Але десь залишилися окремі, грубо кажучи, деталі — вежі чи окремі штабелі, чи казарми. Тут у нас повний комплекс, який становить величезний інтерес і для істориків, і для туристів.

— Із 1944 року в тюрмі на вулиці Лонцького розмишується слідчий відділ і слідчий ізолятор НКВС. Як історії з цього періоду часу Вам вдалося знайти в архівах?

— Різні історії. Їх настільки багато, що нам, якщо відверто говорити, потрібно сидіти в архіві не по кілька тижнів, а може, по кілька місяців і років, не вилазити звідти. Тому що дуже багато є таємниць, питань, які нас цікавлять, і щодо режиму, щодо функціонального призначення цієї в'язниці, і, звичайно ж, головне — це долі людей, які тут перебували. Люди дуже різні, різного соціального походження, від звичайних сільських жителів до інтелігентів, представників церкви.

Остання інформація, яка нас зацікавила, ми ще будемо шукати додаткову інформацію в архівах, це те, що тут були навіть представники російського монархічного руху. Наприклад, сюди, до тюрми, потрапила дочка колишнього офіцера білої гвардії, яка в умовах існування радянської юридичної системи просто не могла не потрапити до в'язниці НКВС. Нас ця історія теж дуже цікавить.

— Чи є в архівах документи більш пізнього періоду — періоду МДБ і КДБ?

— Так, є чимало документів, але відносно багато — потрібно розуміти, що в 1991 році в системі КДБ, коли Союз розвалювався, насамперед знищувалися документи, скажімо так, більш пізнього періоду існування КДБ, тобто періоду 60-х, 70-х, 80-х, особливо 80-х років. Ці документи знищувалися, тому що вони могли бути підставою для порушення справ з переслідування працівників КДБ. Деякі документи збереглися. Наприклад, у 2009 році я був у Литві, і там я отримав копію розміром у понад 200 сторінок наказу КДБ № 180 «Про регламентацію діяльності в'язниць» у системі КДБ. Цей наказ у деталях розповідає, як утримувати ув'язнених, який повинен бути режим і так далі.

У 2010 році, коли Служба безпеки мене заарештувала, копія цього наказу була конфіскована в музеї, адже вони вважали, що на той час цей наказ не був розсекречений Службою безпеки, що це теж підстава звинуватити мене в розголошенні державної таємниці. Зараз я отри-

мав доступ до цих наказів, і той же наказ № 180 1972 року я знайшов в архіві СБУ. Ба більше, це — екземпляр, який безпосередньо використовувався для роботи в нашій в'язниці, тобто він має для нас як для музею ще й значення меморіального характеру. У цьому наказі розкривається внутрішня кухня роботи ізоляторів КДБ, це те, про що раніше ми могли дізнатися тільки зі спогадів колишніх ув'язнених. Зараз ми маємо в руках документ, який деталізує все це, наприклад, розповідає в деталях, як повинно було здійснюватися примусове годування ув'язнених. Колишні ув'язнені не завжди хотіли розповідати про деталі цієї процедури, тому що вона містить деякі пікантні питання з фізіології людини, але в цьому наказі все детально розписано по пунктах — як виробляти примусове годування ув'язненого, якщо він раптом виринув оголосити голодування.

— Як це методи тиску на ув'язнених, якщо судити з цих документів, використовувалися або могли використовуватися у в'язницях КДБ-МДБ в Україні?

— У цьому ж документі, звичайно, прямим текстом не говориться про фізичний вплив на ув'язнених. Але я вважаю, що повинні бути такі якісні усякі вказівки, повинні бути такі якісні супутні накази, тому що, наприклад, у в'язниці історії КДБ у Вільносі збереглися такі звані «м'які камери». Ці камери для тих ув'язнених, які порушували режим, яких фактично били, але помітних зовнішніх ознак того, що їх б'ють, не залишалося, бо стіни цих камер були м'якими, обтягнутими дерматином, під дерматином був або товстий шар поролону, або тюремні матраци. Так, у таких ув'язнених були пошкодження внутрішніх органів, але це ще потрібно було доводити. Тобто було подвійні стандарти, з одного боку, ніби збереження соціалістичної законності, а з іншого боку, з часів НКВС не дуже багато змінювалося, хіба що камуфлювалося якимось чином. Звичайно ж, нас цікавлять документи про порушення законності, що ми шукаємо і, я думаю, знайдемо. Тоді картина стане більш повною й яснішою.

— Чи правіте Ви з людьми, які втрачали своїх рідних і їхні сім'ї в цих в'язницях?

— Ми постійно проводимо таку роботу. Щоб ви зрозуміли масштаб, у Львівському обласному архіві СБУ зараз зберігається 80 тисяч справ на ув'язнених, які проходили через тюрму на Лонцькому. Якщо ми будемо враховувати те, що деякі справи були на групу осіб, то це число може зрости, скажімо, до 100 тисяч. Можете собі уявити масштаб роботи, яку нам ще належить провести. Це — робота на десятиліття насправді, до того ж я говорив тільки про справи, пов'язані з ув'язненнями, але закрита інформація зберігалася і в інших справах, які ми шукаємо. Це — контрольні-наглядові справи, це — справи оперативних розробок, не кажучи вже про агентурні справи, яких збереглося, на жаль, дуже мало, бо майже всі вони були знищені. Фактично, якщо говорити про глибоке вивчення архіву не тільки СБУ, а й інших, ми тільки починаємо роботу. Для нас, наприклад, зараз дуже цікавим є архів МВС, тому що в цьому архіві зберігається фонд тюремно-адміністративного управління. Ми ще не бачили цих документів і не знаємо, що там зберігається і які таємниці ми можемо відкрити.

Марк КРУТОВ



В МІНКУЛЬТУРИ ОБГОВОРILI НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «БИКІВНЯНСЬКІ МОГИЛИ»

Віце-прем'єр-міністр — міністр культури України В'ячеслав Кириленко провів нараду з питань діяльності та розвитку Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили».

У нараді взяли участь перший заступник міністра Ігор Лиховий, генеральний директор Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» Богдан Біляшівський, голова Українського інституту національної пам'яті Володимир

В'ятрович, генеральний директор Національного музею історії України Тетяна Сосновська, голова Київської міської організації Українського добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал» ім. В. Стуса Роман Круцик, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» Юрій Шаповал, керівник Центру досліджень історико-культурної спадщини України Сергій Кот та

український художник-монументаліст Анатолій Гайламака. З доповіддю про сучасний стан та проблеми Національного заповідника «Биківнянські могили» виступив генеральний директор Богдан Біляшівський. Він також виклав можливі напрямки розвитку установи. За підсумками наради було вирішено переглянути концепцію розвитку Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» з огляду

на нові вимоги часу. Так, необхідною завершити меморіалізацію встановленого списку жертв політичних репресій 1937–1941 рр., похованих у Биківнянському лісі, та упорядкувати, власне, територію заповідника, створити музейні експозиції тощо.

«З огляду на те, що у 2017 році виповнюється 80 років з початку масових розстрілів жертв політичних репресій в Україні, розвиток та створення нових експозицій Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» набуває особливого значення», — підсумував В. Кириленко.